

LENGYEL ANDRÁS

Egy ismeretlen Juhász Gyula-portré és készítője

A cím, meg kell vallanom, némileg pontatlan, hiszen a portré, amelyet e cikk most bemutat, 2009 óta már nem teljesen ismeretlen: ott szerepel a Nap Kiadó In memoriam sorozatának Juhász Gyula-kötetén, a borítófedélen. Az ismeretlenség emlegetése, persze, így sem teljesen alaptalan, hiszen a fotó nincs benne a Macht Ilona és

Tasi József készítette fotóikonográfiában („Fekete album szürke erdejében” Juhász Gyula összes fényképe, Bp., 1998.), amely pedig kitűzött célja szerint valamilyen Juhász Gyuláról készült fotót számbaveszi, s magam éppen azért tettem az In memoriam-kötet borítófedelére éppen ezt a portré, hogy az ismeretlenségből kiemeljem. Az a „közlés” azonban, jellegéből adódóan, nem volt, nem lehetett alkalmas a kép szakszerű, adatolt bemutatására – pusztán illusztráció volt. Pedig, úgy vélem, a kép is, alkotója is föltétlenül megéri a szemrevételezést.

Maga a kép, amely ma is magántulajdonban van, s a szegedi múzeum csak reprodukcióját őrzi, fehér kartonra van fölragasztva. A kép mérete 16,5x22 cm, az alája helyezett karton ennél valamivel nagyobb, így a fehér felület paszpartuként

funkcionál. A portréfotó bal alsó sarkában szárazbélyegző, a fotós nevével (Gábor) – e bélyegző a fotós névalírását reprodukálja. A kép alatt, a „paszpartun” Juhász Gyula autográf tintairásával ez áll: *Szeged, 1927 XII/27 Juhász Gyula*. A dátum alighanem az ajándékozás időpontját jelöli, de valószínű, hogy maga a kép sem sokkal előbb készült. Ez a portré tehát a költő betegsége (1929) előtti kései fotók egyike.

A kép érdekessége, hogy a jól ismert beállításokkal ellentétben ez a portré profiltól mutatja a költőt, s – éppen e beállítás révén – érzékelhető már a haj homlok fölötti megritkulása is. Az öltözék itt is a költő szokásos, „konzervatív”, sötét öltönye, fehér inggel, a zakósebben fehér díszszekendővel. A fotó jelentőségét, az időponton túl, jórészt az adja, hogy a költőt olyan beállításban mutatja meg, amely

egyedülálló a róla készült fotók között. (Valószínűleg ez az egyik oka ismeretlenül maradásának is: a beállítás eltért a megszokottól, az „előnyöstől”.)

A fotós a szárazbélyegzőn önmagát csak egyetlen névelemmel jelölte meg. De kérdés: ki ez a „Gábor”? Bár Szeged fotótörténetének 1913 utáni szakasza nincs földolgozva, a szétszórt adatokból így is nyilvánvaló, hogy Juhász Gyula fényképésze ez alkalommal Gábor Endre (1892–1944) volt. *A második világháború szegedi hősei és áldozatai* című kötet (1996) adattárából tudható, Csantavéren született, 1892. január 7-én. Édesanyja Landesberg Terézia, apja dr. Gottlich Ede volt (231.). A Gábor név tehát ez esetben névmagyarosítás eredménye. De hogy a névváltoztatás mikor következett be, s egyáltalán: Gábornak hol s hogyan telt ifjúsága, nem tudjuk. Sem általános tanulmányai, sem fotós szakismeretei megszerzésének története nem ismertek. Az első adat, amelyet tevékenységéről ismerünk, viszonylag késői, ez 1921-ből maradt fenn. T. Knotik Márta, a szegedi fényképészet történetének legavatottabb kutatója kérésre kikereste a szegedi címtárakból és telefonkönyvekből a Gábor Endrére vonatkozó adatokat. Eszerint Gábor szegedi működése a következőképpen alakult:

Az 1918-as adattárban még nem szerepel, de a következőben, az 1921. éviben már fölbukkan neve és címe: Bocskai u. 10. (Ez a cím, mint látni fogjuk, minden jel szerint lakása címe volt.) Ezt követően azonban jelenléte már folyamatosan dokumentálható. 1922: Kelemen u. 7. (telefonkönyv), 1923: Kelemen u. 7., 1927: Kelemen u. 7. E két utóbbi cím mindkét adattár-típusban szerepel.) 1930-ban címe megváltozik: Vasasszentpéter u. 3. S 1933-ban is új címeken találjuk: Kálvária u. 24. (ez valószínűleg lakáscíme) és Kossuth Lajos sgt. 27. (ez – T. Knotik Márta szerint – műterme címe). 1942-ben a Petőfi sgt. 27. szám alatt bukkan föl neve. Az 1947-es adattárban pedig, a korábban jelzettek alapján érthetően, már nem szerepel.

Ebből az adatsorból szempontunkból két dolog mindjárt fontos. Az egyik: 1927-ben, amikor a Juhász-fotó készült, Gábor a Kelemen utcában dolgozott, a fölvétel tehát alighanem ebben a műteremben készült a költőről. A másik: a címadatok alapján Gábor Endre pályájának a húszas évek volt a stabilabb szakasza. Később (gazdasági világválság s egyebek következtében) tevékenysége helyszíne, úgy látszik, már folyamatos változásban volt. Jó helyen lévő műtermét előnytelenebb fekvésűekre kellett fölcserélnie.

Saját adataim részben megerősítik, részben kiegészítik T. Knotik Márta adatait. A Szeged című lap 1921. július 8-i száma *Amatőrfényképezékek figyelmébe!* címmel közölte Gábor hirdetését:

Műtermem, mely Szegeden a legmodernebben van berendezve, elvállalja amatőrfelvételek előhívását, retusálását, *erősítését*, másolását, albumok összeállítását, *harctéri felvételek kijavítását*, a legművészebb kivitelű felvételek készítését. // Felvilágosítást adok minden fényképészeti munkát illetőleg. // Felvételeknél 30 % árengedmény. 3 darab 18x24-es kép 750 korona, 13x18-as képből 3 darab 400 kor., 6 darab levelező-lap 300 korona. // GÁBOR ENDRE műterme Szegeden, Kelemen-utca 7. sz., I. emelet.

E hirdetés megfogalmazása és jellege valószínűvé teszi, hogy bejelentkező hirdetésről van szó, azaz Gábor szegedi fotós pályája valamikor ekkoriban indult. S azt is tisztáz-

za ez az adat, hogy a Bocskai utcai cím csupán lakáscíme lehetett: műtermét eszerint kezdettől, 1921-től a Kelemen utcában üzemeltette.

Az 1920-as években, minden jel szerint, Gábor Endre a szegedi irodalmi élet fotósa volt: ebből az évtizedből műtermi portréfelvételek és „riportfotók” egyaránt maradtak tőle.

A Macht Ilona és Tasi József összeállította Juhász-ikonográfia (1998) például kilenc fotót regisztrál tőle: a 25., 36., 45., 46., 49., 58., 59., 60. és 61. felvételt Juhászlól Gábor Endre készítette. Az első, 1922. júniusából egy csoportkép, a költő 20 éves érettségi találkozójának résztvevőiről, majd a második felvétel, 1923-ból már egy műtermi portréfotó. Ez utóbbi kép, ma már bizonyos, emblematikus fotó lett, a kezét az álla alatt tartó költőnek ez a portréja sokszor reprodukált, jó és jellegzetes felvétel. Maga a költő is így vélhette ezt, hiszen *Önarckép* című versét, mely a Szeged 1924. április 13-i számában jelent meg, Gábor Endrének ajánlotta:

Ez elfáradt fej mélyen meghajol már
A sors előtt, mert mindig jó a sors,
Ezt vallja Zrínyi és így zsong a zsoltár,
Szívem, te lázadó vagy s most lakolsz!

De a világi urak és hatalmak
Nem látták soha görnyedten e főt,
Mely könnyes szemmel és dalos ajakkal
Hódol virágok s őzikek előtt.

E szemek lassan, lassan ködbe veszve
Sejtik csupán a földi tájakat,
De fényt ad nekik minden égi eszme.

S amíg gyászt látnak csak a nap alatt,
Az égre néznek és már úgy ragyog
Sötét tüzük, mint hulló csillagok!

A 45. és 46. felvétel újra csoportkép (1925. márciusából), a szegedi írók Jókai-ünnepélyének résztvevőiről, rajta – Juhász mellett – egy sor más szegedi író is jelen van. A 49. felvétel a kultúrpalota lépcsőin örökíti meg a makói művésztelep festőművészeit, akik között – aféle díszvendégként – Juhász Gyula is megjelent. Az 58., 59., 60. és 61. felvétel Juhásznak az 1927. április 24-i Tömörkény-ünnepeken való szerepléseit dokumentálja: az ünneplők előtt beszédet mondva, a Tömörkény-emléktábla avatásakor, majd a sírnál. Ezek a képek tehát egyszerre Juhász-fotók és Tömörkény utóéletének dokumentumai.

A most bemutatott Juhász-portré tehát csak egy hosszabb folyamat része és zárása. Gábor Endre, nyugodtan állíthatjuk, Juhász Gyula „fotósa” is volt, a költőt fényképezők közül az egyik legrendszeresebb.

De Gábor Endre nemcsak Juhász Gyulát fotózta a szegedi írók közül. 1923-ban, amikor az emblematikus Juhász-portré is készült, Móra Ferenc műtermi portréját is elkészítette. (Ez ma a szegedi múzeum irodalomtörténeti gyűjteményében van.) A kép, amely tudomásom szerint eddig még soha nem lett publikálva, Móra kevésbé

ismert arcát mutatja – megítélésem szerint hitelesebbet és jellemzőbbet, mint a rendszeresen reprodukált, s az író már a siker fényében „megfürdetve” bemutató közismert portrék. Utóbbiak ugyanis már a sikeres író imázsépítésének eszközei voltak, Gábor fölvétele viszont még azt az írókat mutatja föl, akik erőit koncentrálnak dolgozni a sikerért, s mintegy igazolja Karinthy lényeglátó jellemzését. Amennyire meg tudom ítélni, lélektanilag mindenképpen ez az 1923-as portré a Móráról, Móra igazi énjéről a legtöbbet elmondó.

Jellemző Gábor és az irodalom viszonyára az is, hogy – mások mellett – az akkor még majdnem „névtelen”, pályakezdő József Attila portréját is ő készítette el. A kép története viszonylag jól rekonstruálható. A budapesti Színházi Élet 1924. november 5-én levélben kérte föl a fiatal költőt, hogy karácsonyra tervezett összeállításukba küldjön verset – s fényképet: „a modern magyar költők kis antológiáját akarjuk olvasóinknak bemutatni”.¹ Verse természetesen volt József Attilának, fölhasználható fotója azonban nem. S itt, ezen a ponton jön a jellemző fordulat. Portréját Szegeden készítette el. Szegeden, segítséget kérve, fölkereste a Színház és Társaság szerkesztőjét, Úr Györgyöt, aki, még 1922-ben, az első fölfedező cikket (azt a bizonyos „dicsériadát”) írta róla. S Úr megoldotta az ifjú költő problémáját. A Színházi Élet levelének verzóján levelet írt Gábor Endrének:²

Gábor Kelemen u. 7.

Kedves Gábor Úr!

Ezt a fiatal titánt vegye le a Színházi Élet számlájára. Költő az Istenadta és destruktív.

Üdvözlé

Úr György

Kapott-e a portréért valaha is pénzt Gábor Endre, nem tudjuk. De tény, a portré elkészült, s több példány is fennmaradt belőle. Közülük kettő (Macht Ilona fotóikonográfiájában a 14. kép *a.* és *b.* példányai) bizonyosan 1924-es, illetve 1925-ös nagytás. Ezek mérete 227x147 mm, s a fotós jelzése a paszpartun olvasható: *Szeged 1924 Gábor*, illetve *Szeged 1925 Gábor*. A két datálás között ellentmondás feszül, de hogy a második példányt Gábor miért datálta 1925-re, az is kideríthető. Galamb Ödön 1926. január 1-i leveléből tudjuk ugyanis, hogy a költő az újabb nagytásokat makói – atyai – barátainak szánta, s a képeket a Szegedre belátogató Galamb Ödön 1925 karácsonya előtt vitte el a fényképészthöz: „Értesítelek különben – írta József Attilának Galamb –, hogy karácsony előtt voltam Budapesten, sőt Szegeden s elhozottam a fényképészthöz a fényképeket. Egyet magamnak s egyet [Tettamanti] Bélának. Kicsiben már, azt hiszem, láttam ezt a képet Nálad”.³) 1925 karácsonykor azonban Gábor már nem emlékezett rá, hogy pontosan mikor készítette a képet, s – tévesen – 1925-re datálta az 1924 novemberében készült fotót.

A József Attila-portré történetéhez tartozik, hogy utóbb, a harmincas években, a Juhasz Gyula mellett annak fölfedeztetjét is „népszerűsítő” Kilényi Irma több példányt is

¹ JÓZSEF Attila *Levelezése*, s. a. r. STOLL Béla, Bp., Osiris, 2006, 64.

² *I. m.*, 65.

³ *I. m.*, 92.

rendelt a képből Gábortól, hogy széjjelküldözgesse jóembereinek. Azaz, talán nem is véletlenül, a kép a korai József Attila-kultusz egyik elemeként is szerepet kapott.

S az eddig mondottak ismeretében aligha véletlen, hogy az ideiglenesen, néhány hónapra szegedivé váló Szabó Dezső műtermi portróját is Gábor készítette el. A szegedi múzeum irodalomtörténeti gyűjteménye 56.102 jelzet alatt őrzi a fotó egy Szabó Dezső aláírta példányát. A lila tintás rájegyzés szövege ez: *Szabó Dezső / Szeged / 1923[5?] apr. 15.* Az évszám negyedik eleme bizonytalanul olvasható, a szám leginkább 3-asnak látszik, de Szabó 1925-ben élt Szegeden. Valószínű tehát, hogy a szegedi kép is 1925-ös, csak az író számformálása sikerült túlzottan „lazára”. A képről magáról elmondható, hogy lélektanilag ez a portré is nagyon kifejező – s jellemző. Hosszan lehetne elemezni, mi mindent örökített meg a fotós ennek a jelentős, de ellentmondásos, „nehéz” írónak a személyiségéből. Maga a kép, ha egyáltalán publikálták már valahol, szintén a kevésé ismertek közé tartozik, pedig nagyon is megérdemelné a számontartást.

Ki mindenkit fotózott még Gábor Endre, egyelőre nem tudjuk. De az ismert fotók, mindenekelőtt a Juhászról, Móráról, Szabó Dezsőről és József Attiláról készült mesteri portrék érdekessé teszik az irodalomtörténet-írás számára is életét és működését. Sajnos Gábor Endre fotós oeuvrejének legalább hozzávetőleges föltárása és regisztrálása még adóssága a Szeged-kutatásnak. Teljes műjegyzék, persze, aligha elképzelhető, hiszen mint hivatásos fényképész „üzemszerűen” fényképezte a műtermébe belátogatókat, egy olyan fotótörténeti korszakban, amikor a fényképezkedés már széles rétegek mindennapi gyakorlatához tartozott. De a Gábor Endrre irányuló figyelem valószínűleg így is még sok művészi nivójú és művelődéstörténetileg is becses portré (s más fotó) fölbukkanását eredményezheti.

Gábor Endre a vészkorszak áldozata lett. Neve szerepel a szegedi zsidóság 1941 és 1945 közötti veszteséglistáin. Halálát már *A szegedi zsidó polgárság emlékezete* című kötet (1990), Zombori István összeállította veszteséglistája is regisztrálja (175.), az alapadatokat azonban Dunainé Bognár Julia és Kanyó Ferenc már hivatkozott könyvének adattára közli. Eszerint Gábor Endre utolsó lakhelye Szeged, Huszár u. 1. volt, felesége neve pedig Kertész Terézia. Gábort „1944-ben katonai behívóval katonai szolgálatra besorozták, majd katonai beosztás nélkül (mint zsidót) Kistarcsára internálták. Azután életjelt nem adott magáról” (231.). A sorsát tisztázni igyekvő vizsgálat utóbb 1944. június 15-i dátummal nyilvánította halottá.

Felesége, Kertész Terézia talán túlélte, de negatívjai, képei minden jel szerint szétszóródtak, vagy talán meg is semmisültek. Az itt-ott, magán- vagy közgyűjteményekben még lappangó fotók csak aprólékos gyűjtőmunkával lesznek összeszedhetők.